

UOT:336.14, 336.2, 336.22

Esmira HƏSƏNZADƏ
Doktorant, Bakı Dövlət Universiteti
esmira.hesenzade@mail.ru

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN OLUNMASINDA BÜDCƏ VƏ PUL-KREDİT SİYASƏTİNİN ROLU

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – Ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərini ayırd etməkdir.

İşin metodologiyası – tədqiqatın yerinə yetirilməsi zamanı müqayisəli təhlil, məntiqi mühakimə, analiz və sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – qlobal aləmdə baş verən dəyişikliklər fonunda ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin aktuallığı artır. Bu sahədə yeni növ maliyyə mexanizmlərinin işlənilib hazırlanmasına, onların səmərəli yollarla tətbiqinə ehtiyac duyulur.

Tədqiqatın nəticələri – Milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılmasında maliyyə mexanizmlərinin rolunu ön plana çəkməklə, pul-kredit siyasətinin effektivliyinin artırılması istiqamətində həll edilməsi vacib məsələlərə toxunulur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Məqalədə iqtisadi təhlükəsizliyin maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin artırılması sahəsində yerli və xarici iqtisadi ədəbiyyatlara istinad edilmiş, yeni imkanlar, çağırışlar haqqında fikir ümumiləşməsinə yer verilmişdir.

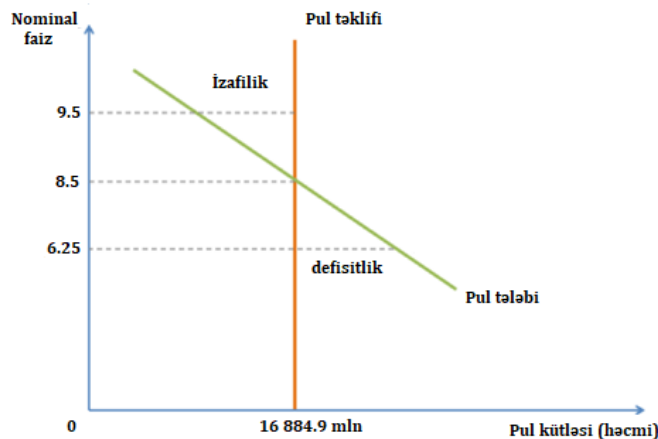
Açar sözlər: *milli təhlükəsizlik, iqtisadi təhlükəsizlik, pul-kredit siyasəti, dövlət siyasəti, səmərəlilik, iqtisadi artım, tənzimlənmə siyasəti.*

Giriş

XX əsrin ikinci yarısından etibarən beynəlxalq iqtisadiyyatda müxtəlif istiqamətli dəyişikliklər, milli iqtisadi təhlükəsizlik qarşısında maliyyə mexanizmlərinə yenidən baxılması zərurəti yaratdı. Belə ki, bir qrup İEO-nün daha sürətli sənayeləşməsi, bu əsasda miqyasına görə iri istehsal, ticarət vahidlərinin təsir gücünün artması nisbətən zəif inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar qarşısında müəyyən öhdəliklər qoydu. Bunlardan ən başlıcası, daxili iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədilə xarici risklərin bu və ya digər formada maliyyə alətlərindən istifadə edilməklə neytrallaşdırılması məsələsi idi. Xüsusilə 2008-ci ildə qlobal maliyyə böhranı ilə başlayan və günbəgün əhatə dairəsini genişləndirən maliyyə şoklarının nəticələrinin milli iqtisadiyyata yansımaması məqsədilə, ölkədə fəaliyyət göstərən iqtisadi subyektlərə maliyyə dəstəyinin ifadə olunması, düşünürük ki, milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sarıdan olduqca səmərəli addım idi. Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesablamalarına görə 2009-2016-cı illər aralığında iqtisadi təhdidlərin səmərəli həllinə nail olunmaması səbəbi ilə, dünyanın üzləşdiyi potensial maliyyə itkilərinin ümumi həcmi təqribən doqquz trln dollar səviyyəsindədir. Qloballaşmanın təsirinin artdığı vaxtda, bu cür maliyyə itkilərindən hətta dünyanın ən sürətli inkişaf etmiş ölkələri belə kənarda qala bilmir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Covid-19 pandemiyasının təsiri ilə Birləşmiş Ştatlarda sənaye məhsulu istehsalının həcmində 16.5 faiz, zavod sifarişlərinin həcmində isə 22.7 faiz azalma müşahidə edilmişdir [10]. Bu hal, sonrakı vaxtda milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi qarşısında maliyyə mexanizmlərinin yeni mühitə uyğunlaşdırılması məsələsinin aktuallığını artırmışdır. Görüldüyü üzrə hazırkı vaxtda istər iqtisadi cəhətdən sürətli inkişaf etmiş ölkə olsun, istərsə də nisbətən zəif inkişaf etmiş, onların hər biri milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədilə dəyişən mühitə uyğun yeni növ maliyyə mexanizminin, tənzimlənmə üsulunun işlənilib hazırlanılmasına səy göstərir.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında pul-kredit siyasətinin rolu. Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, dövlətin monetar siyasətinin mühüm əhəmiyyəti vardır.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, effektiv monetar siyasətin həyata keçirilməsi ölkədə milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında maliyyə mexanizminin hansı səviyyədə reallaşdırılması ilə xarakterizə edilir. İqtisadi ədəbiyyatlardan bilindiyi üzrə, ölkədə monetar siyasətin reallaşdırılmasına cavabdeh, məsul qurum Mərkəzi Bank olduğundan, o effektiv iqtisadi tənzimlənmə metodu kimi pul-kredit siyasətinin hansı istiqamətdə reallaşdırılmasını müəyyən etmək məqsədilə uzunmüddətli iqtisadi təhlillərə istinad edir. Yəni bu gün Mərkəzi Bank, dünyada baş verən qlobal iqtisadi dəyişikliklər fonunda tez qərar qəbul etmə prinsiplərinə əsas versə də, həmin hadisə və proseslərə qarşı öncədən uzunmüddətli önləm tədbirləri görməkdədir. Belə ki, qəbul edilən iqtisadi qərarlar müxtəlif risk faktorları nəzərə alınmaqla, öncədən təhlil edilməli və sonrakı vaxtda həmin istiqamətdə əməli tədbirlərin müşayiəti ilə reallaşdırılmalıdır. Əks halda, düşünülməmiş iqtisadi qərarların ani anda qəbul edilməsi, müxtəlif dərəcədə risk faktorunu artırmaqla iqtisadi təhlükəsizlik qarşısında müxtəlif təhdidlər formalaşdırır. Adətən Mərkəzi Bank monetar siyasəti 3 istiqamətdə reallaşdırır. Bunlardan biri pul bazarında təklifin həcminə təsir etməklə, digər pul emissiyaları üzrə faiz dərəcələri olsa da sonuncu komersiya banklarına təklif edilən maliyyə öhdəlikləri qarşılığında müəyyən edilən uçot dərəcələri ilə bağlıdır [5, s. 243]. Qeyd edilən hər 3 istiqamət üzrə fikir ümumiləşməsinə yer versək, onda Şəkil 1.1-dəki kimi nəticə əldə etmiş olarıq. Belə ki, Mərkəzi Bankın 02.02.2023-cü il tarixinə olan faiz dərəcələrinin aşağı və yuxarı həddi müvafiq olaraq 6.25 və 9.5 faiz təşkil etdiyi şəkildə aydın göstərilmişdir. Aralıq faiz dərəcəsi kimi çıxış edən uçot dərəcələrinin səviyyəsinə diqqət edildiyi zaman isə, bu həddin 8.5 faiz olduğunu görmüş oluruq [9]. Əslində milli iqtisadiyyatın maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi deyəndə, ağıla ilk gələn fikir Mərkəzi Bankın digər banklar üçün təyin etdiyi uçot dərəcələri ilə bağlıdır. Uçot dərəcələri digər kommersiya banklarının faizlərinin əsas müəyyənedicisi qismində çıxış edir. Yəni Mərkəzi Bankın uçot dərəcələrinin səviyyəsinə təsir etməsi digər bankların müxtəlif adda təqdim etdiyi kreditlərin, maliyyə öhdəliklərinin maliyyətinə təsir edir. Bunu nəzərə alaraq, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi zamanı maliyyə mexanizmlərindən istifadə zamanı, pul kütləsinin dövriyyədə olan həcminə elə bir səviyyədə təsir etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi zamanı, burada nə pul kütləsinin həcmində aşırı izafilik yaşansın, nə də pulun həcmində kiçilmə hesabına, dövrüyyə sürəti azalmasın. Şəkil 1.1-də həmçinin Mərkəzi Bankın 31.01.2023-cü il tarixinə Azərbaycan Respublikasında dövriyyədə olan pul əskinaslarının ümumi həcmi göstərilmişdir. Görüldüyü üzrə hazırda ölkənin pul bazarında təqribən 16 884.9 mln pul vəsaiti, emissiyası dövr etməkdədir [8]. (Göstərilən tarazlıq halının şərti olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Burada pul-kredit əməliyyatları zamanı əyaniliyin diqqətə çatdırılması məqsədilə şəkil hazırlanmışdır). Tarazlıq halının bu göstəricilər üzrə təmin olunduğu qənaətinə gəlsək, onda 8.5 faizlik uçot dərəcələrindən kənarlaşma tarazlıq halının pozulmasına səbəb olar.

Şəkil 1. Mərkəzi Bankın faiz dərəcələri nəzərə alınmaqla pul bazarında tələb-təklif. Tarazlıq halı və kənarlaşma

Mənbə: Mərkəzi Bank. <https://www.cbar.az/>

Belə ki, bu göstəricidən yuxarı faiz həddinin təyin olunması, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında ciddi risk faktorunu ortaya çıxara bilər. Belə olduğu halda, dövriyyədə pul kütləsi təklifi artır, ancaq pula olan tələbin səviyyəsindəki azalma hesabına Mərkəzi Bankın hesabında pul kütləsinin izafiliyi yaranar. Digər halda isə, daha dəqiq desək faiz dərəcələrinin aşağı həddinin seçilməsi kommersiya bankları tərəfindən pula olan tələbi artırsa da, ucuz pullar siyasətini hələki seçmək niyyətində olmayan Mərkəzi Bank tərəfindən pul təklifi artırılmaz və beləcə də pul bazasında defisitlik halı yaşanar.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində maliyyə mexanizminin əsas istiqamətlərindən biri kimi xarakterizə edilən pul-kredit siyasətinin əsas mahiyyəti, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi dövriyyədə olan pul kütləsinin həcminə Mərkəzi Bankın vasitəçiliyi ilə təsir etməklə burada faiz dərəcələrinin optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsidir. Belə olduğu halda, optimal faiz səviyyəsi həm kiçik və orta sahibkarların, həm də milli iqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edən iri istehsal subyektlərinin fəaliyyətinin fasiləsizliyinə münbit şərait yaradır. Bilindiyi üzrə, milli iqtisadiyyatda reallaşdırılan investisiya layihələrinin mütləq əksəriyyəti məhz kreditlər hesabına reallaşdırılan layihələrdir. Onların hər növbəti ildəki artım və ya azalma dinamikasına təsir edən başlıca iqtisadi fenomen isə məhz faiz dərəcələridir. Odur ki, milli iqtisadiyyatın maliyyə təminatının təmin edilməsi məsələsinə diqqət edilərkən, əsas fikir çəkən məqam məhz faiz dərəcələri ilə bağlı olur. Faiz dərəcələrinin yüksəkliyi investisiya layihələrinin səviyyəsinin azalmasına təsir etdiyi halda, onun azalması investorların işgüzar fəaliyyətinə müsbət təsir edir. Milli iqtisadiyyatın diversifikasiya olunmasına əlverişli iqtisadi mühit yaradır. Beləliklə aydın olur ki, Mərkəzi Bankın pul təklifinə müxtəlif istiqamətlərdə təsir etməsi ümumilikdə milli iqtisadiyyatın maliyyə mexanizmləri içərisində daha effektiv üsul hesab edilir [3, s.128-130]. Bu hal milli iqtisadiyyatın həm genişləndirilməsinə, inkişafına təkan verir, həm də daraldıcı fəaliyyəti qarşısında geniş imkanlar açır. Göstərilən siyasət, adətən global aləmdə baş verən dəyişikliklərin təsiri ilə aktuallaşır və effektiv tənzimlənmə siyasəti ilə neytrallaşdırılır. Bunun üçün isə istifadə alətləri qismində Mərkəzi Bankın yuxarı, aşağı və diskont faiz dərəcələrinin optimal nisbətdə müəyyənləşdirilməsindən istifadə edilir. Amerikalı iqtisadçı alim Con Perkinsin (1945) 2004-cü ildə nəşr edilən İqtisadi Killerin Etirafı (Confessions of an Economic Hit Man) kitabında maliyyə təhlükəsizliyinə diqqət çəkərkən belə bir iqtisadi yanaşmaya, fikrə yer verilmişdir. Aşağı faiz dərəcələri müəyyən etməklə öz yerli istehsalını təmin etməyib, xarici bazardan ölkəsinə müxtəlif təyinətli məhsulların idxalını reallaşdıran bir ölkə ilkin vaxtlarda borclanmaya məcburdur. Bundan sonra, o digər ölkələr tərəfindən verilən borc öhdəlikləri ilə yolları, körpüləri inşa edib həmin vəsaitlərlə üçüncü ölkələrdən özlərinə avtomobillər və bu qəbildən olan digər məhsullar idxal edər. Beləliklə, aldığı borclar üzərində misli ilə faiz ödəyərək, öz milli maliyyə təhlükəsizliyi üçün yüksək risk almış olar. Daha sonra beynəlxalq səviyyəli maliyyə təşkilatları tərəfindən həmin ölkəyə təklif, təqdim edilən borclar, kreditlər elə həcmdə müəyyən edilər ki, həmin kreditlər üzvləşilən problemin bütövlükdə həllinə imkan verməz. Bununla da sözügedən ölkənin borc öhdəliyi yüksəlməklə, digər ölkədən iqtisadi cəhətdən asılı vəziyyətdə qalar [6, s. 23]. Görüldüyü kimi, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində vacib əhəmiyyətə malik pul-kredit siyasətinin düzgün müəyyən edilməməsi bəzən digər ölkələrdən iqtisadi asılılığa belə gətirib çıxara bilər. Bunu nəzərə alan müəllif əslində iqtisadiyyatda reallaşdırılan pul-kredit siyasətinin elə bir səviyyəsini müəyyən etməyi tövsiyə edir ki, orada digər ölkələrdən idxal asılılığının aradan qaldırılması mümkün olsun. İstehsalı reallaşdırılan məhsullar üzrə idxaldan asılılığın aradan qaldırılmasının mənbəyində, maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinin dayandığı artıq bizə məlumdur. Xarici təcrübə göstərir ki, uyğun faizlərlə sahibkarlıq subyektlərinə fəaliyyət göstərdikləri sahələr üzrə maliyyə dəstəyinin ifadə edilməməsi, göstərilməməsi sonrakı vaxtda istehsalın həcmindən əsaslı şəkildə kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin azalmasına səbəb olur. Bu halın uzun müddət davam etməsi, yerli istehsal subyektlərinin fəaliyyətlərini dayandırmasına, alternativ sənaye sahələrinə üz tutmasına səbəb olur. Uzaqlaşan istehsalçılar fonunda müxtəlif məhsullar üzrə ölkədə özünütəminat etmə imkanları azalır ki, bu da yerli istehsalın azalması fonunda idxaldan asılılıq səviyyəsinin yüksəl-

məsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, maliyyə itkilərinin artması üçün arzuolunmaz şərait yaranır. Xüsusilə xarici valyuta rezervlərinin azalması ölkənin xammal, yarımfabrikat şəklində resurslarının digər ölkələrə ucuz qiymətlərlə ixracına gətirib çıxarır. Məqalə üzrə seçilən mövzunun təhlilindən aydın olur ki, əslində pul-kredit siyasəti dövrüyyədə olan əmtəə və xidmətlərin ümumi dövriyyəsinə, istehsalının həcminə və bu əsasda istehlakçı tələbini, davranışlarını müəyyən etmək iqtidarındadır. Qeyd edilənlərdən çıxış edərək fikir ümumiləşməsinə yer versək, onda pul-kredit siyasətinin həll etdiyi vacib iqtisadi məsələləri aşağıdakı ardıcılıqla ayırd etmək olar:

- ✓ yerli kommertiya banklarının inkişafına, bu əsasda aşağı faizli kredit təminatına imkan verir;
- ✓ aşağı faiz dərəcələri hesabına sahibkarlıqda əlverişli iqtisadi mühit yaratmaqla, istehsalçıların işgüzar mühitə cəlb edilməsini təşviq edir;
- ✓ yerli istehsalın artırılması hesabına, müxtəlif məhsullar üzrə özünütəminatmə səviyyəsinin artırılmasına münbit şərait yaradır;
- ✓ yerli istehsalın artırılması hesabına, idxaldan asılılığın aradan qaldırılması fonunda xarici valyuta rezervlərinin əsassız şəkildə digər ölkələrə axınının qarşısını alır;
- ✓ milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsinə imkan verir;
- ✓ real iqtisadi artımın təmin edilməsi ilə, ölkədə məşğulluğun yüksəldilməsinə, buna paralel olaraq işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına nail olunur;
- ✓ təkə iqtisadi sahələrin deyil, həm də milli iqtisadiyyatın digər sahələri olan sosial sahələrin də əsaslı inkişafına təkan verir, sosial-iqtisadi göstəricilər üzrə köklü dəyişikliklərə gətirib çıxarır;
- ✓ pul-kredit sahəsində etibarlı və uzunmüddətli səmərelə qərarların qəbul edilməsi hesabına bank sisteminin maliyyə təhlükəsizliyi üzrə risklərin azaldılmasına, yerli banklarda əmanətlərin artmasına müsbət təsir edir.

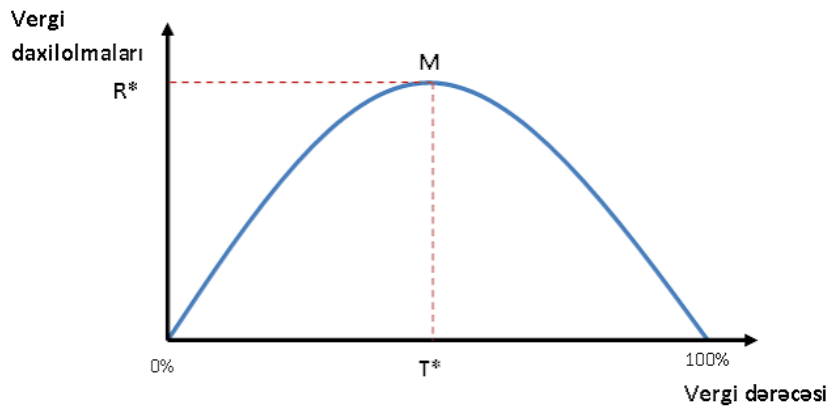
Qeyd edilən, bu yolla həlli mümkün olan məsələlərin siyahısını istənilən qədər artırmaq mümkündür. Ancaq bunlar içərisində düşünürük ki, daha səmərelə olanlar məhz haqqında qeyd etdiyimiz, sıraladığımız bəndlər hesab edilə bilər. Haqqında qeyd edilən bəndlərə diqqət edildiyi zaman aydın olur ki, maliyyə mexanizminin etibarlı təşkil edilməsi ümumilikdə ölkənin milli iqtisadiyyatı qarşısında üzləşilən çoxsaylı məsələlərin həllinə imkan verir. Onların hər birinin ayrı-ayrılıqda həllinə nail olunması isə real iqtisadi artımı təmin edən iqtisadi parametrlər kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında büdcə-vergi (fiskal) siyasətinin rolu

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə görə büdcə, dövlət hakimiyyəti orqanları və özünüidarəetmə orqanları tərəfindən təsis edilən, sosial-iqtisadi layihələrin reallaşdırılması məqsədilə toplanan maliyyə vəsaitlərinin mərkəzləşmiş fondudur. Belə ki, dövlət büdcə vəsaitləri hesabına sosial-mədəni layihələri reallaşdırır, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində əsaslı dəyişikliyə səbəb olan layihələrin icrasını təmin edir [4]. Bu vəsaitlər hesabına təhsil, səhiyyə sahələrinin, o cümlədən ordunun saxlanılmasını həyata keçirir. Büdcə siyasəti vasitəsi ilə dövlət pul gəlirlərinin təkrar bölgüsünü təmin edir, ehtiyac olan sahələrdə investisiya qoyuluşlarının səviyyəsinə müəyyənləşdirir, müxtəlif sahələr arasında kəskin disbalansın aradan qaldırılmasına nail olur. Orta aylıq əməkhaqlarının səviyyəsinə, bu əsasda əhalinin müxtəlif təbəqələri üzrə sosial-iqtisadi dəyişikliyə səbəb olan digər əsas iqtisadi parametrlərə təsir etmək imkanını əldə edir. Beləliklə, büdcə bələdiyyələrin, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının maliyyə planı kimi təkə müəyyən maliyyə öhdəliyi formasında çıxış etmir. O dövlətin cəmiyyət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin, vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün yığımları özündə ehtiva edir. Hazırkı vaxtda büdcə iqtisadi təhlükəsizliyin təminatçısı qismində iştirak edir və onun iki tərəfi mövcuddur. Onlardan biri büdcə gəlirlərinin yarıdılması, digəri isə büdcə xərclərindən istifadə ilə əlaqəlidir.

Büdcə gəlirləri, Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının bu əsasda yerli icra hakimiyyəti orqanlarının büdcələrinə ödənilən vergilər, gömrük rüsumları, yığımlar və bu qəbildən digər ödənişlər hesabına formalaşır [10]. Odur ki, büdcə gəlirlərinin artımı ilə ÜDM-in

real iqtisadi artımı arasında düz mütənasib əlaqə mövcuddur. Onlardan hər hansısa birində artımın baş verməsi, digərindəki artımın səbəb-nəticəsi kimi xarakterizə edilir. Bütçə-vergi siyasəti milli iqtisadiyyatın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində bir növ tənzimləyici mövqedə yer alır. Burada, vergi siyasəti vasitəsilə milli iqtisadiyyatda məhsul buraxılışının ümumi həcmi müəyyən etmək mümkündür. Bu yolla dövlət, sahibkarların mövqelərinin müdafiəsini təmin etmək məqsədilə, vergi dərəcələrinin müxtəlif səviyyələrini müəyyən edə bilər. Digər istehsalçıların daxili bazarda əsassız itkilərlə qarşılammaları və ya məhsul üzrə izafi istehsal nəticəsində qiymətlərin kəskin azalmasının qarşısının alınmasına müvəffəq olur. Ancaq vergi siyasəti elə bir iqtisadi təsir vasitəsidir ki, onun yüksək həddinin təyin olunması heç də həmişə bütçə vəsaitlərinin, daxilolmalarının səviyyəsini kəskin artırmır. Əksinə, bəzən bu dərəcələrin yüksək həddə müəyyənləşdirilməsi bütçə gəlirlərinin sonrakı vaxtda artmasına deyil, azalmasına səbəb ola bilər. Oudur ki, vergi dərəcələrinin elə bir optimal səviyyəsini müəyyən etmək lazımdır ki, burada məhsul istehsalını reallaşdırmaq niyyətində olan heç bir sahibkar vergi yayınmasına yol verməsin. Yalnız bu yolla vergi daxilolmalarının optimal nisbəti hesabına bütçə gəlirlərinin artırılmasına nail olmaq mümkündür. Əks halda, optimal nisbətdən yüksək təyin olunan vergi dərəcələri bütçə gəlirlərinin azalmasına səbəb ola bilər.

Şəkil 2. Vergi daxilolmaları ilə vergi dərəcələri arasında əlaqə

Mənbə: [11]

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində bütçə siyasətinin roluna diqqət çəkərkən, bütçə vəsaitlərinin formalaşması mənbələrindən biri hesab edilən vergi daxilolmalarının optimal səviyyədə yığılmasına diqqət etmək olduqca vacibdir. Məsələnin daha aydın şəkildə öyrənilməsi, dərk edilməsi məqsədilə, bu halın şəkil 2 vasitəsilə göstərilməsi düşünürəm ki, faydalı olar. Amerikalı iqtisadçı alim A.B.Lafferin (1940) irəli sürdüyü fikrin əyani təsviri olan Laffer əyrisinə diqqət edildiyi zaman aydın olur ki, vergi dərəcələrinin T^* səviyyəsində müəyyən edilməsi, R^* həcmində vergi daxilolmalarına imkan verir ki, bu halın kombinasiyalarını özündə birləşdirən ən optimal səviyyə, məhz M nöqtəsinə uyğun gəlir. T^* nöqtəsindən solda müəyyən edilən vergi dərəcələri, optimal səviyyədə vergi daxilolmalarına imkan vermədiyi hala uyğun gəlsədə, T^* nöqtəsindən sağda yerləşən vergi dərəcələri gələcəkdə sahibkarları vergi yayınmalarına sövq edir. Çünki bu hal vergi ödəyiciləri tərəfindən həddindən artıq vergi öhdəliyi kimi qiymətləndirilir. Bu işə nəticə etibarlı ilə milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması qarşısında müəyyən çətinliklər yaranır. Milli iqtisadiyyatın nəinki inkişafına, genişlənməsinə, əksinə, kiçilməsinə, geriləməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, bütçə-vergi siyasəti milli iqtisadiyyatın maliyyə mexanizminin reallaşdırılması istiqamətlərindən biri kimi vacib əhəmiyyətə malik olsa da, o heç də həmişə iqtisadi tərəqqiyə təkan verən iqtisadi parametr kimi çıxış etmir. Hətta optimal, potensial səviyyədən kənarlaşma milli iqtisadiyyat qarşısında risk faktorunu artırmaq imkanına malikdir. Oudur ki, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə maliyyə mexanizmlərindən istifadə edilərkən, burada iqtisadi alətlərin müxtəlif istiqamətdə dəyişdirilməsinin ümumi nəticəyə təsiri öncədən proqnozlaşdırılmalıdır.

Nəticə

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində maliyyə mexanizmlərindən pul-kredit və büdcə-vergi siyasətinə diqqət edildiyi zaman aydın olur ki, hazırda bu istiqamətdə çoxsaylı əməli tədbirlər planı reallaşdırılmaqdadır. Məsələnin aktuallığını vacib edən çoxsaylı parametrlər olsa da, bunlar içərisindən beynəlxalq iqtisadi mühitdə baş verən sosial-iqtisadi dəyişikliklərə çevik adaptasiya olma xüsusiyyəti ön sırada qərarlaşır. Aparılan əməli tədbirlərin nəticəsinə diqqət edildiyi zaman məlum olur ki, Covid-19 pandemiyasının qalıcı təsirinin bu qədər yüksək olduğu vaxtda, ölkəmizdə milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində çoxsaylı hüquqi-normativ aktlar qəbul edilmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, son illər istər monetar, istərsə də fiskal siyasətdə elə də ciddi itkilərlə, uğursuzluqlarla üzləşilməmişdir. Belə ki, dövlət büdcəsinin 2022-ci il üçün gəlirləri 30660,5 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da təxmin edilən səviyyədən 5,0 faiz və ya 1462,7 mln. manat daha çoxdur. Bu göstərici keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4264,2 mln. manat və ya 16,2 faiz daha yüksəkdir. Büdcə daxilolmalarının əsas hissəsini vergi ödənişləri təşkil etmişdir. Cari ildə vergi daxilolmalarının ümumi kəmiyyəti 15541,5 mln. manat olub, baza ili ilə (2021-ci il ilə) müqayisədə 82,2 faiz (7012.3 mln) artım göstərmişdir. Qeyd edək ki, həmin vəsaitlərin təqribən 52.1 faizi, məhz qeyri-neft sektoru üzrə iqtisadi fəaliyyətdən daxil olan vergilər hesabına formalaşmışdır [7, 9]. Görüldüyü üzrə, dövlətin milli iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin təsiri ilə büdcə gəlirlərinin ümumi kəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə nail olunmuşdur. Beləliklə, tədqiqat işinin icrasından irəli gələn fikirləri ümumiləşdirərək, bu sahədə görülməsi tövsiyə olunan əməli tədbirləri ümumiləşdirərək, təklif şəklində ardıcılıqla qeyd etmək mümkündür:

- ✓ daxili və xarici mühit amillərinin təsiri ilə, müəyyən vaxtda vergi dərəcələrinin qismən dəyişdirilməsini həyata keçirmək;
- ✓ istehsal növləri arasında fərqin olması xüsusiyyətindən irəli gələrək həmin sahələr üzrə ayrı-ayrılıqda diferensiallaşdırılmış vergi dərəcələri müəyyənləşdirmək;
- ✓ vergi ödəyiciləri arasında vergi ödənişlərinin vahid mərkəzdən, elektron ödənilməsinə təşviq etmək;
- ✓ vergi ödənişləri də daxil olmaqla, büdcənin gəlir hissəsini təşkil edən digər rüsumların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına və müqayisəli təhlil əsasında yaranan fərqlərin aradan qaldırılmasına nail olmaq;
- ✓ işgüzar mühitə müsbət istiqamətdə təsir etmək məqsədilə, vergi ödənişləri də daxil olmaqla, digər dövlət rüsumları üzrə ödəyicilərə müəyyən zaman daxilində güzəştlərin tətbiq edilməsini genişləndirmək;
- ✓ sürətli amortizasiya olunan istehsal vasitələrinin fasiləsiz yenilənməsi məqsədilə, bu sahədə sahibkarlara müxtəlif adda dövlət rüsumları üzrə əlavə güzəştin tətbiq edilməsi;
- ✓ investisiya xarakterli layihələrin təşviq edilməsi məqsədilə, həm aşağı faizli kreditlərin miqyasını, həm də vergi güzəştlərinin əhatə dairəsini genişləndirmək.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində pul-kredit, büdcə-vergi siyasəti üzrə məqalədə apardığımız tədqiqatın nəticəsinə diqqət edildiyi zaman aydın olur ki, müstəqilliyin ilk illərindən bu yana aparılan əməli fəaliyyət nəticəsində çoxsaylı problemlərin həllinə nail olunmuşdur. Ancaq digər tərəfdən bəzi məsələlərin dəyişkənlik xüsusiyyətinə malik olması, həllinin uzun müddət tələb etməsi, bu sahədə həyata keçirilməsi vacib tədbirlərin, addımların fasiləsizliyini zəruri edir. Odur ki, bundan sonra da dəyişən mühit amillərinin diqqətdə saxlanması şərti ilə onların neytrallaşdırılması istiqamətində fəaliyyət davam etdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 29 iyun 2004-cü il
2. Qasımlı, V. İqtisadi artım/-Bakı: “AzPrint MMC” Nəşriyyatı, -2021.-234 s.
3. Mahmudov M.M., Mahmudova., Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı, -2012. -269 s.

4. Səfərov S. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası// Xalq qazeti.-2009.16 oktyabr.-s.4
5. Şəkərəliyev A. Dövlətin iqtisadi siyasəti: Reallıqlar və perspektivlər. Bakı: İqtisadi Universiteti Nəşriyyatı, -2009. -414 s.
6. Perkins, J. İqtisadi Killerin Etirafları (Confessions of an Economic Hit Man)/ Bakı: Altun nəşriyyat, -2004. -304 s.
7. <https://www.stat.gov.az/source/regions/> (11.23.2022)
8. <https://www.economy.gov.az/az> (09.17.2023)
9. <https://www.cbar.az/> (16.02.2023)
10. <https://www.dhs.gov/trade-and-economic-security> (08.02.2023)
11. <https://www.investopedia.com/terms/l/laffercurve> (19.12.2022)

Эсмירה ГАСАНЗАДЕ
Докторант, Бакинский Государственный Университет
esmira.hesenzade@mail.ru

Роль бюджета и денежно-кредитной политики в обеспечении экономической безопасности

Резюме

Цель исследования - выделить направления повышения эффективности финансового механизма в сфере обеспечения экономической безопасности нашей страны.

Методология работы – в ходе исследования широко использовались методы сравнительного анализа, логического суждения, анализа и синтеза.

Прикладная значимость исследования - на фоне изменений, происходящих в глобальном мире, возрастает актуальность обеспечения национальной безопасности страны. В этой области необходимо разработать новые виды финансовых механизмов и эффективно их применять.

Результаты исследования - выделение роли финансовых механизмов в обеспечении экономической безопасности национальной экономики, а также решение важных вопросов, требующих решения в направлении повышения эффективности денежно-кредитной политики.

Оригинальность и научная новизна исследования - статья обратилась к отечественной и зарубежной экономической литературе в области повышения эффективности финансового механизма экономической безопасности, дала место для обобщения представлений о новых возможностях и проблемах.

Ключевые слова: *национальная безопасность, экономическая безопасность, денежно-кредитная политика, государственная политика, эффективность, экономический рост, регуляторная политика.*

Esmira HASANZADE
Doctoral student, Baku State University
esmira.hesenzade@mail.ru

The role of budget and monetary policy in ensuring economic security

Summary

The purpose of the study is to distinguish directions for increasing the efficiency of the financial mechanism in the field of ensuring the economic security of our country.

The methodology of the work - comparative analysis, logical judgment, analysis and synthesis methods were widely used during the research.

Application importance of the research - against the background of the changes taking place in the global world, the relevance of ensuring the national security of the country is increasing. In this field, there is a need to develop new types of financial mechanisms and to apply them in efficient ways.

The results of the study - highlighting the role of financial mechanisms in maintaining the economic security of the national economy, and addressing the important issues to be resolved in the direction of increasing the effectiveness of the monetary policy.

The originality and scientific novelty of the research - the article referred to local and foreign economic literature in the field of increasing the efficiency of the financial mechanism of economic security, and gave a place to generalize ideas about new opportunities and challenges.

Keywords: *national security, economic security, monetary policy, state policy, efficiency, economic growth, regulatory policy.*